

Analysis of the Novel Called Migration to the North by Tayeb Saleh based on Jacobsen's Communication Model Theory

Soghra Falahati ¹, Arezo Chalsari ², Jalil Hajipour Talebi ³

1. Department of Arabic Language and Literature, Kharazmi University, karaj, Iran. E-mail: falahati@khu.ac.ir

2. Department of Arabic Language and Literature, Kharazmi University, karaj, Iran. E-mail: arezochalsari@khu.ac.ir

3. Department of Arabic Language and Literature, Kharazmi University, karaj, Iran. E-mail: jalilhajipour@khu.ac.ir

Article Info	Abstract
<p>Article Type: Research Article</p> <p>Article History: Received: 7, May, 2024</p> <p>In Revised Form: 4, June, 2024</p> <p>Accepted: 12, June, 2024</p> <p>Published Online: 19, January, 2025</p> <p>Keywords: role-oriented linguistics, communicative functions, Jacobsen, the novel "The season of migration to the north", Tayyab Saleh.</p>	<p>Examining the literary works of theory is one of the new methods, including Jacobsen's communication, based on discovering the depth and multi-layeredness of these works. Jacobsen, one of the founders of the role-playing school of linguistics, believes that every text has six emotional, persuasive, literary, empathetic, referential, and metalinguistic functions that the speaker and receiver are its main elements, and communication is without these two meanings. One of the famous novels of the Arab world, "Season of Migration to the North" by Tayeb Saleh, a Sudanese writer, describes British colonialism and society. It is important to address this work from the perspective of examining communication goals; Because, according to Jacobsen's point of view, every text has multiple messages, and the rhetorician conveys a metatextual message to the audience with common gestures. In this essay, the authors have analyzed the six functions in this novel with descriptive-analytical method and relying on this approach. The results indicate that the author conveys messages about social and cultural issues, colonialism, identity and alienation, inferiority and discrimination to the readers by using various communication channels, and the audience finds themselves in a world of messages by reading this work. Also, sometimes a phrase has several functions, which shows the author's skill in conveying concepts and reflecting the atmosphere of society and contemporary human sufferings and trying to correct it through literary language. By using this theory, we can gain a better understanding of the structure and functions of communication in this novel and better interpret its complex and multilayered messages.</p>

Cite this: The Author(s): Falahati S., Chalsari, A., Hajipour Talebi, J: (2025). Analysis of the novel called Migration to the North by Tayeb Saleh based on Jacobsen's communication model theory: (Arabic Literature) (Scientific) Vol. 17, No. 1, Serial No. 43- Spring, (111-130)- DOI: [10.22059/jalit.2024.376112.612823](https://doi.org/10.22059/jalit.2024.376112.612823).

1. Introduction

Among the prominent theorists in the field of Linguistics, we can mention Roman Jakobson, whose ideas about the six roles of language are important for many researchers in the field of literature and language. Jakobson's communication theory analyzes and interprets communication processes and introduces six main factors in this process: speaker, message, audience, channel, codes, and context. Each of these factors has a fundamental role in the structure and function of communication. As one of the powerful communication tools, literature plays an important role in conveying cultural, social and political concepts. Jakobson has elaborated and interpreted the function of each of these communication elements with a narrow eye and has chosen a name for each of them. He called the function of the sender of the text message as an emotional role, the function of the context of the text as a referential role, the function of contact and communication as the function of empathy, the function of code as a metalinguistic role, the function of the receiver as an action role, and the function of the text message as a literary role. In his opinion, in every two-way communication, various elements are revealed in the form of different functions and roles. In the novel "Migration Season to the North" by Tayeb Saleh, this theory can be used as a useful tool to analyze various aspects of communication between characters and also between Author and reader are used. For example, in the novel "Season of Migration to the North", the speaker or sender of the message can be the author or different characters of the story. The message includes the content of the novel and the interactions between the characters. The audience is the readers of the novel who receive different interpretations of the message with different cultural and social backgrounds. A channel can be a written language that is a means of conveying a message. Codes include the rules and language used in the novel, which make it possible to understand and interpret the message. And finally, the context includes the historical, cultural and social background of the story and the author, which affects all these factors.

Examining communication functions in the novel

emotional function: A message can have an emotional function that shows the speaker's point of view and words about what he is expressing, directly with the speaker's current language and creates a passivity of the speaker's special emotion, even if the speaker really has that feeling or pretends to have such a feeling.

conative function: Whenever in the process of communication, the attention and centrality is on the receiver of the message, the motivational function of the message is superior and the most prominent linguistic sign of this function is manifested in structures such as call and order and the use of the pronoun to; Therefore, the message is an incentive and is related to the recipient.

Metalinguistic function: This is actually done in such a way that the speaker or the listener or both of them need to use a common code, so here the language is used only to talk about the language itself and the words used in the text are expanded and interpreted.

referential function: In this function, the message is directed towards the topic (context). It has a significant role in the referential function of the third person, and the most obvious example of this function is in news productions

Methodology

The research method in this article is descriptive-analytical. It is based on Jakobson's communication model theory .

Results

By using this theory, we can gain a better understanding of the structure and functions of communication in this novel and better interpret its complex and multilayered messages. The analysis of the novel using Jacobsen's theory showed that (speaker and audience), the main speakers, Mustafa Saeed and Ravi, each convey different messages to internal and external audiences with their unique experiences and perspectives. These messages include deep social, cultural and psychological concepts. (message) The main messages of the novel revolve around the issues of colonialism, identity, alienation and clash of cultures. These messages are transmitted to the reader through the experiences and interactions of the characters and prompts him to think and reflect on these issues. (Channel) The use of written language, memories, letters and conversations as the main channels of communication play an important role in the effective transmission of messages. he does. (Communication Functions) All Jacobsen's communication functions are used in this novel and each one plays an important role in conveying messages. From describing the environment and history (referential function) to expressing the feelings of the characters (emotional function) and using artistic language (poetic function). In general, using Jacobsen's communication theory in the analysis of "Season of Migration to the North" helped us to Let's reach a more comprehensive and deeper understanding of this work.

بررسی رمان موسم مهاجرت به شمال اثر طیب صالح بر اساس نظریه الگوی ارتباطی یاکوبسن

صغری فلاحتی^۱، آرزو چالسری^۲، جلیل حاجی پور طالبی^۳ ✉

falahati@khu.ac.ir
arezochalsari@khu.ac.ir
jalilhajipour@khu.ac.ir

۱. گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه خوارزمی، کرج، ایران. رایانامه:
 ۲. گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه خوارزمی، کرج، ایران. رایانامه:
 ۳. نویسنده مسئول گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه خوارزمی، کرج، ایران. رایانامه:

اطلاعات مقاله

چکیده

بررسی آثار ادبی بر اساس رویکردهای نوین، از جمله نظریه ارتباطی یاکوبسن، یکی از شیوه‌های مؤثر برای کشف عمق و چندلایه بودن این آثار است. یاکوبسن، از بنیان‌گذاران مکتب زبان‌شناسی نقش‌گرا، بر این باور است که هر متنی دارای شش کارکرد عاطفی، ترغیبی، ادبی، همدلی، ارجاعی و فرازبانی است که گوینده و دریافت‌کننده از ارکان اصلی آن بوده و ارتباط بدون این دو فاقد معناست. یکی از رمان‌های مشهور جهان عرب، «موسم مهاجرت به شمال» اثر طیب صالح نویسنده سودانی است که به توصیف استعمار انگلیس و جامعه پرداخته است. پرداختن به این اثر از منظر بررسی اهداف ارتباطی حائز اهمیت است؛ چراکه هر متنی بنا بر دیدگاه یاکوبسن دارای پیام‌های متعدد است و متکلم با اشارات مشترک، پیغامی فرا متنی به مخاطب منتقل می‌کند. در این جستار، نگارندگان با روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر این رویکرد به بررسی کارکردهای شش‌گانه در این رمان پرداخته‌اند. نتایج حاکی از آن است که نویسنده با استفاده از کانال‌های ارتباطی متنوع، پیام‌هایی درباره مسائل اجتماعی و فرهنگی، استعمار، هویت و بیگانگی، فرودستی و تبعیض را به خوانندگان انتقال می‌دهد و مخاطب با خوانش این اثر، خود را در دنیایی از پیام‌ها می‌یابد. همچنین، گاه یک عبارت دارای چندین کارکرد است که بیانگر مهارت نویسنده در انتقال مفاهیم و بازتاب فضای جامعه و رنج‌های انسان معاصر و تلاش برای اصلاح آن از طریق زبان ادبی است. با استفاده از این نظریه، می‌توانیم به درک بهتری از ساختار و کارکردهای ارتباطی در این رمان برسیم و پیام‌های پیچیده و چندلایه آن را بهتر تفسیر کنیم.

نوع مقاله:

بحث علمی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۲/۱۸

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۰۳/۱۵

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۳/۲۳

تاریخ انتشار:

۱۴۰۲/۱۰/۳۰

واژه‌های کلیدی:

زبان‌شناسی نقش‌گرا، کارکردهای ارتباطی، یاکوبسن، رمان موسم مهاجرت به شمال، طیب صالح

استناد: فلاحتی، صغری؛ چالسری، آرزو؛ حاجی پور طالبی؛ (۱۴۰۴): بررسی رمان موسم مهاجرت به شمال اثر طیب صالح بر اساس نظریه الگوی ارتباطی یاکوبسن، سال ۱۷، شماره ۱، بهار، شماره پیاپی ۴۳ - (۱۳۰-۱۱۱).
 DOI: 10.22059/jalit.2024.376112.612823

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

۱. مقدمه

از جمله نظریه‌پردازان برجسته حوزه زبان‌شناسی^۱ می‌توان از رومن یاکوبسن^۲ نام برد که نظریات وی در مورد نقش‌های شش‌گانه زبان، برای بسیاری از پژوهشگران عرصه ادبیات و زبان حائز اهمیت است. نظریه ارتباطی یاکوبسن به تحلیل و تفسیر فرآیندهای ارتباطی می‌پردازد و شش عامل اصلی در این فرآیند را معرفی می‌کند: گوینده، پیام، مخاطب، کانال، رمزگان و زمینه. هر کدام از این عوامل نقشی اساسی در ساختار و کارکرد ارتباطات دارند. یاکوبسن معتقد است «زبان در عملکرد ارتباطی‌اش، اغلب به معنا تمایل دارد. همه افراد با توجه به موضع فردی یا اجتماعی خود به صورت‌های گوناگون به منظور نقل معنا و مضمون از نقش‌های زبانی مدد می‌جویند» (حاتمی، ۱۳۹۲: ۹۳).

بر طبق نظریه ارتباطی یاکوبسن تمایل و گرایش به یکی از عوامل ارتباطی در هر نوشته‌ای فراوانی بیشتری دارد. چنانکه وی تأکید می‌نماید که ما در هر نوشته‌ای فقط با یک عامل مواجه نیستیم و چه بسا توانایی و نفوذ متن می‌تواند در گرو چندین فاکتور ارتباطی باشد؛ لیکن همیشه یکی از این موارد نقش پررنگ‌تری دارد و می‌تواند از مصداق‌ها و معیارهای اصلی، تعیین نوع متن و سبکش به شمار آید؛ لذا عواملی مانند چه چیزی را، به چه کسی و چطور گفتن در مشخص کردن نوع یک نوشته دخیل و مؤثر هستند (هالیدی و حسن ۱۳۹۳: ۲۶۷).

ادبیات به عنوان یکی از ابزارهای قدرتمند ارتباطی، نقش مهمی در انتقال مفاهیم فرهنگی، اجتماعی و سیاسی دارد. در رمان «موسم مهاجرت به شمال» اثر طیب صالح، این نظریه می‌تواند به عنوان ابزاری مفید برای تحلیل جنبه‌های مختلف ارتباطات میان شخصیت‌ها و همچنین بین نویسنده و خواننده به کار رود. این رمان که به موضوعات پیچیده‌ای چون برخورد فرهنگ‌ها، استعمار و پسااستعمار، هویت و بیگانگی می‌پردازد، نمونه‌ای برجسته از کاربرد مؤلفه‌های نظریه یاکوبسن است؛ چراکه دارای بار معنایی در پژواک ابراز نظرات و دیدگاه‌های راوی و مصطفی سعید است که لزوم پرداختن به آن را فراهم می‌آورد. همچنین چنانکه از عنوانش پیداست این رمان از کوچی از جهت مخالف یعنی جنوب سخن می‌گوید و دارای عنوانی ساختارشکنانه و دوگانه است؛ لذا لزوم نگرش به آن در سایه این دیدگاه، برای بازجست فراسوهای معنایی و ارتباطی این اثر و زعم نویسنده در بیان جامعه‌ای استعماری را بایسته می‌دارد.

برای مثال، در رمان «موسم مهاجرت به شمال»، گوینده یا فرستنده پیام می‌تواند نویسنده یا شخصیت‌های مختلف داستان باشد. پیام شامل محتوای رمان و تعاملات میان شخصیت‌ها است. مخاطب، خوانندگان رمان هستند که با پیش‌زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی مختلف، تفاسیر گوناگونی از پیام دریافت می‌کنند. کانال می‌تواند زبان نوشتاری باشد که وسیله‌ای برای انتقال پیام است. رمزگان شامل قواعد و زبان مورد استفاده در رمان است که فهم و تفسیر پیام را

1. Linguistics

2. Roman Jacobsen

امکان‌پذیر می‌سازد؛ و نهایتاً زمینه، شامل بستر تاریخی، فرهنگی و اجتماعی داستان و نویسنده است که بر تمام این عوامل تأثیر می‌گذارد.

استفاده از نظریه یاکوبسن در تحلیل «موسم مهاجرت به شمال» به ما کمک می‌کند تا به درکی عمیق‌تر از ساختار و محتوای ارتباطات در این رمان دست یابیم و همچنین نحوه انتقال پیام‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی و سیاسی را بررسی کنیم و به سؤالات زیر پاسخ دهیم:

(۱) چگونه طیب صالح از عناصر مختلف نظریه یاکوبسن برای انتقال پیام‌های پیچیده و چندلایه‌ای خود در این رمان استفاده کرده است؟

(۲) چگونه می‌توان با به‌کارگیری این نظریه، به درک عمیق‌تری از ساختار و محتوای ارتباطات در این اثر دست یافت؟

۱-۱. پیشینه

در حوزه ادب درباره نظریه یاکوبسن و رمان موسم مهاجرت به شمال پژوهش‌هایی صورت گرفته است که در زیر برخی از آن‌ها به عنوان نمونه و همچنین موارد مرتبط با این پژوهش آورده شده است:

مقاله «کارکرد نقش‌های زبانی یاکوبسن در اثرگذاری پیام خطبه غراء» از سیدمهدی مسبوق و سونیا کهریزی، مجله علوم حدیث، (۱۴۰۱)، شماره ۱۰۴، صص ۲۵-۵۰. این پژوهش به بررسی نظریه یاکوبسن در خطبه غراء نهج‌البلاغه پرداخته است.

مقاله «کاربست الگوی ارتباطی یاکوبسن در تحلیل نقش‌های زبانی «قصه شیخ صنعان» عطار نیشابوری» از فرح جهانشاهی، محمد فرهمند و دیگران، فصلنامه علمی زبان و ادبیات فارسی (دانشگاه آزاد اسلامی واحد فسا) (۱۴۰۱)، شماره ۴ (پیاپی ۳۲)، صص ۷۶-۵۹.

مقاله «واکوی نقش‌های شش‌گانه زبان در دیوان الزمن الضیق از سنیه صالح و دیدار صبح از طاهر صفار زاده بر پایه نظریه ارتباطی یاکوبسن» از رسول بلاوی و دیگران، مجله کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی، (۱۴۰۱)، شماره ۴۹، صص ۱۳۱-۱۵۲. نگارندگان به بررسی اثر این نظریه در ورای تطبیق دو اثر از دو شاعر پرداخته‌اند.

مقاله «تأثیر افق معنایی مترجم بر متن مقصد در پرتو نظریه زیبایی‌شناسی دریافت؛ مطالعه موردی سه ترجمه از رمان «موسم الهجرة الی الشمال» از سیدمهدی مسبوق، سولماز غفاری. مجله پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی (۱۴۰۱)، دوره ۱۲، شماره ۲۶، صص ۳۷-۶۹. در این پژوهش، دریافت رمان «موسم الهجرة الی الشمال» اثر الطیب صالح به عنوان اثری واحد در سه افق معنایی عربی، انگلیسی و فارسی با رویکرد زیبایی‌شناختی مورد بررسی قرار گرفته است، چراکه نخست اینکه تأویل و تفسیر یک اثر در حکم پژوهش افق معنایی اثر است. دوم؛ کشف افق معنایی، خودکاری زیبایی‌شناسانه است

مقاله «چند مؤلفه پسااستعماری در رمان موسم الهجرة الی الشمال طیب صالح» از هادی نظری منظم، مجله مطالعات بین رشته‌ای ادبیات، هنر و علوم انسانی (۱۴۰۰)، دوره ۱، شماره ۲، صص ۲۰۳-۲۲۸. این مقاله به بررسی تصویر استعمارگر و استثمارشده در این رمان می‌پردازد که

در واقع بنا بر دیدگاه نگارنده، ترسیم تصویر تجربه درگیری بین شرق و غرب و پژواک جامعه استعمار زده است.

مقاله «گفتمان پسااستعماری در دو رمان موسم الهجرة الى الشمال از طیب صالح و سووشون از سیمین دانشور» از مجید صالح بک و دیگران، مجله کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی، (۱۳۹۸)، ش ۳۳، صص ۵۹-۷۹. این مقاله بر آن است تا به بررسی تأثیر و تأثر و نحوه انعکاس استعمار در این دو اثر با توجه به نظریه پسااستعماری بپردازد لذا نوشتار مذکور این اثر را از منظر کارکردهای شش‌گانه یاکوبسن مورد بررسی قرار نداده است.

مقاله «دراسة مقارنة للتبئير السردی من وجهة نظر جیرار جینیت روایتی سنة البلبلة و موسم الهجرة الى الشمال، نموذجاً»، از خلیل بیگ زاده (۱۳۹۷). نشریه کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی، شماره ۳۲، سال هشتم، صص ۵۱-۶۷. «سال بلوا» از عباس معروفی و «موسم الهجرة الى الشمال» از طیب صالح بر اساس نظریه کانون‌سازی ژرار ژنت که ارتباط مستقیمی با جریان سیال ذهنی دارد.

مقاله «خوانش پسااستعماری رمان موسم هجرت به شمال اثر الطیب صالح» از کمال باغجری، شهریار نیازی. مجله ادب عربی، سال (۱۳۹۴)، دوره ۷، شماره ۱، صص ۸۶-۶۱. این پژوهش به بررسی مضامین پسااستعماری مانند من/ دیگری (مرکز و حاشیه)، دوره بودگی، نژاد، اروپا محوری و جنسیت در رمان مذکور پرداخته و در فراسوی تحلیل رمان به عامل موفقیتش که همان نمایاندن مفاهیم پسااستعماری است، دست یافته است لذا مقاله مذکور این اثر را در ورای دیدگاه ارتباطی یاکوبسن مورد بررسی قرار نداده است.

مقاله «التقابلات النصیة بین روایتی قلب الظلام لجوزیف کونراد وموسم الهجرة إلى الشمال للطیب صالح» ا.م. د.وحیده صاحب حسن (۲۰۱۷)، مجله القادسیة للعلوم الانسانیة، شماره ۲۰، صص ۸۲-۵۹ این پژوهش با تکیه بر تناظرهای متنی که بیانگر نقاط همگرایی بین رمان‌های «قلب تاریکی» اثر جوزف کونراد و رمان «فصل مهاجرت به شمال» اثر طیب صالح است، به دنبال تجسم ابعاد عمود گرایی رخ داده است و شاید راز موفقیت این دو با هم همین مقدمه باشد. چنانکه از پژوهش‌های بالا پیداست، نقش‌های شش‌گانه زبان بر اساس دیدگاه یاکوبسن در رمان موسم مهاجرت به شمال اثر طیب صالح مورد بررسی قرار نگرفته و تنها جنبه‌هایی چون پسااستعماری، روایت‌شناسی و دیدگاه‌های تطبیقی این اثر مورد نقد و مورد بررسی قرار گرفته است.

۲. مبانی نظری

یاکوبسن دیدگاه‌های خود را با عنوان نظریه ارتباط^۱ مطرح می‌سازد و در تشریح کارکرد ادبی زبان اظهار می‌دارد: شش عامل در هر گفتمانی اجباری است که شامل «گوینده، مخاطب پیام، زمینه دلالتی، پیام، رمز و مجرای ارتباطی» است. یاکوبسن بر این باور است که در یک کنش

ارتباطی، ابتدا فرستنده پیامی را که دارای موضوع و مصداقی است، برای گیرنده ارسال می‌کند. در این بین رمزنگاری شناخته‌شده میان فرستنده و گیرنده دارای اهمیت است و سپس مجرای ارتباطی لازم است، کانال فیزیکی و رابطه روانی میان فرستنده و دریافت‌کننده پیغام به هردو جانب این فرصت را می‌دهد تا بین خود رابطه کلامی ایجاد نمایند و آن را امتداد دهند (یاکوبسن، ۱۳۸۰: ۹۱).

یاکوبسن با باریک‌بینی عملکرد هرکدام از این عناصر ارتباطی را بسط و تأویل داده و برای هر کدام اسمی برگزیده است. وی عملکرد فرستنده پیام متن را نقش عاطفی، عملکرد زمینه متن را نقش ارجاعی، عملکرد تماس و ارتباط را کارکرد همدلی، عملکرد رمز را نقش فرازبانی، عملکرد گیرنده را نقش کنشی و عملکرد پیام متن را نقش ادبی خوانده است. در نظر وی در هر ارتباط دو سویه‌ای عناصر گوناگون به صورت کارکردها و نقش‌های متفاوت آشکار می‌گردند (احمدی، ۱۳۷۰: ۶۶). از نظر یاکوبسن جهت‌گیری و تأکید بر روی هرکدام از عناصر این الگوی ارتباطی، موجب بروز کارکردهای خاصی در هر فرآیند ارتباط کلامی می‌شود.

پیام	نقش ادبی
فرستنده پیام	نقش عاطفی
گیرنده پیام	نقش ترغیبی
رمز (قواعد و هنجارهای زبان)	نقش فرازبانی
زمینه ارتباط	نقش ارجاعی
راه‌های ارتباطی	نقش همدلی

نقش‌های زبانی الگوی ارتباطی (یاکوبسن، ۱۹۶۰: ۳۵۶)

مقدادی بر این باور است که بسیاری از جمله‌ها از چند نقش زبانی بهره جسته‌اند و گاهی تمایز آن‌ها بسیار سخت می‌نماید و آنچه باعث تمایز پیام‌های گوناگون از همدیگر می‌گردد غلبه یکی از کارکردهای زبانی بر دیگری است (مقدادی، ۱۳۷۸: ۶۲۳).

۳. خلاصه رمان موسم مهاجرت به شمال

مردی پس از هفت سال تحصیل در اروپا به وطنش - روستایی کوچک در سودان - بازمی‌گردد. در ابتدای ورودش با خوشامدگویی خانواده و اقوام مواجهه می‌شود. در این قریه که اکثر مردم بی‌سواد یا کم‌سواداند حیرت‌زده به راوی بی‌نام داستان چشم دوخته‌اند. در این میان یک بیگانه به نام مصطفی سعید وجود دارد که چند سالی است از خارطوم نقل مکان کرده و در روستا قطعه زمینی خریده و با زنی به نام حسنا بنت محمود ازدواج نموده و دارای دو فرزند می‌شود. اهالی روستا او را محترم می‌شمارند و در امور مربوط به زراعت و غیره از او کمک می‌گیرند. مصطفی در مواجهه با راوی با نگاهی تمسخرآمیز به وی و تحصیلات عالی‌اش می‌نگرد و چندان توجهی به وی نمی‌کند لذا این مسئله برای راوی اعجاب‌آور است؛ تا آنکه یک شب مصطفی در مستی سرودی انگلیسی را با گویشی فصیح و شیوا می‌خواند لذا سرش

نمایان می‌شود. با پافشاری راوی، وی داستان زندگی‌اش را شرح و مخاطب فصل دوم داستان را از زبان مصطفی سعید می‌شنود.

مصطفی سعید در کودکی پدر خود را از دست داده و با مادرش زندگی می‌کند، در مدرسه با فراست و زیرکی وافرش موجب حیرت همه می‌شود به‌گونه‌ای که سریع نردبان موفقیت را پیموده، روانه قاهره می‌شود؛ چند سال در قاهره به میزبانی آقا و خانم رایسون به ادامه تحصیل می‌پردازد. سپس با کسب بورسیه برای تحصیل، رهسپار اروپا می‌گردد؛ در آنجا علی‌رغم اینکه در مجالس مختلف انگلیسی آمد و شد داشت، با زنان فراوانی وارد رابطه عاشقانه می‌شود و آنان را فریب می‌دهد؛ لیکن سرگذشت همه آنان که با وی رابطه عاشقانه‌ای را شروع می‌کنند منجر به مرگ می‌گردد که به عنوان مثال یا خودکشی کرده یا به دست خود سعید کشته می‌شوند. به دنبال این حوادث او را محاکمه کرده و به هفت سال زندان محکوم می‌شود. مصطفی پس از آزادی به سودان برمی‌گردد و در قریه‌ای دورافتاده با دختری به نام حسنا ازدواج می‌کند؛ در حالی که هیچ کدام از مردم روستا از گذشته وی آگاهی ندارند. مصطفی داستان زندگی‌اش را فقط برای راوی بی‌نام شرح می‌دهد. سپس در شبی که رود نیل طغیان کرده، مصطفی سعید برای شنا به رودخانه می‌رود و دیگر بر نمی‌گردد. هر چند در داستان به صراحت اظهار نمی‌گردد که آیا مصطفی سعید خودکشی می‌کند یا بدون انگیزه قبلی به نیل می‌رود، ولی شواهد ظن خواننده را به خودکشی او می‌کشاند. مصطفی در وصیت‌نامه‌اش، راوی را به عنوان سرپرست دو فرزندش معرفی می‌کند. بعد از مرگ مصطفی سعید، حسنا بیوه‌اش، مجبور می‌شود بنا بر اصرار و پافشاری پدر و برادرانش با پیرمردی هفتادساله ازدواج نماید اما حسنا با ده ضربه چاقو ابتدا وی را کشته، سپس خودش را نیز از پا درمی‌آورد. راوی که در این مدت به حسنا علاقه‌مند بوده، در پی شنیدن خبر مرگ وی به روستا برمی‌گردد. پس از رفتن به خانه مصطفی سعید و خواندن دست‌نوشته‌های او، به رود نیل می‌رود تا خود را در آن غرق کند؛ اما در آخرین لحظات پشیمان شده، تلاش می‌کند، خود را نجات دهد.

۴. بررسی کارکردهای ارتباطی در رمان

در اینجا به بررسی کارکردهای ارتباطی در رمان موسم مهاجرت به شمال خواهیم پرداخت تا در فراسویی رمان اهداف و پیام‌های نویسنده را هرچه بهتر درک کنیم.

۴-۱. کارکرد عاطفی^۱

پیامی می‌تواند دارای کارکرد عاطفی باشد که دیدگاه و سخن گوینده را درباره آنچه تقریر می‌نماید، مستقیماً با زبان حال گوینده ظاهر نماید و انفعالی از عاطفه ویژه گوینده به وجود آورد ولو گوینده به‌راستی آن حس را داراست و یا تظاهر کند که دارای چنین حسی است (یاکوبسن، ۱۳۶۹: ۷۸). که در این رمان به‌صورت بیان احساسات شخصیت‌ها، به‌ویژه تنهایی و بیگانگی مصطفی سعید بروز می‌نماید.

طیب صالح در جای‌جای رمان به عنوان نویسنده اثر، در قالب راوی یا در پوششی از اشخاص رمان، احساسات خود را که تراوش ذهن خلاقش است، به نمایش می‌گذارد مثلاً در توصیف مصطفی سعید می‌نویسد «انسان نبیل» و این عبارت مؤید این امر است؛ گویی به‌زعم نویسنده انسانی که از ورای مشقات به تحصیل پرداخته است و پس از محاکمه به گوشه‌نشینی پرداخته و مورد احترام مردم روستاست و... مستحقق چنین تعاریفی است و به ناگاه گویی نمایش‌دهنده جامعه‌ای (سودانی) است بحران‌زده و دور افتاده که خود نویسنده از آن برخاسته است.^۱

مصطفی سعید، انسان نبیل، استوعب عقله حضارة الغرب ۲ (صالح، ۱۹۸۱: ۳۶)

باغجری و نیازی می‌نویسند: «موسم هجرت به شمال، برخلاف بسیاری از رمان‌های عربی با موضوع شرق و غرب (قندیل أم هاشم، عصفور من الشرق، الحی اللاتینی و ...)، نگاه ایدئولوژیک و پیام محور را به مسأله روابط شرق و غرب (شمال و جنوب) به سوی افکنده و تصویری عینی و واقعی از این روابط را در اختیار خواننده قرار می‌دهد» (باغجری، ۱۳۹۴: ۶۳).

در جایی دیگر این احساسات را این‌گونه بروز می‌دهد و زشتی چهره را به رخ می‌کشد و این نشأت گرفته از ذهن نویسنده و محیطی است که از آن برخاسته و در آن رشد و پرورش یافته است:

انت بشع لم ار فی حیاتی وجها بشعا کوچکک^۳ (همان: ۳۴)

همچنین در بخشی دیگر، با واژه‌هایی همچون «احس، حر و...» به توصیف می‌پردازد که تمامی واژه‌ها بیانگر احساس و تراوش‌های ذهنی طیب صالح است که آن‌ها را به‌خوبی در قالب کلمات کنار هم چیده است تا ذهن مخاطب را در ورای کلمات به عمق احساساتی چون آزاد، سخت بودن و... می‌برد گویی از آرزو یا ویژگی انسان آفریقایی طردشده به دنبال هویتی می‌نویسد که با گوشت و خونس آن را لمس نموده است.

إننی منذ صغری أحس بأننی مختلف، أقصد لست كبقية الأطفال فی سنی، لا أتأثر بشيء و لا أبکی إذا ضربت، لا أفرح إذا أثنی علی المدرس فی الفصل و لا أتامل لما يتأملها الباقون... كنت أحس إحساساً بأننی حر، بأنه ليس ثمة مخلوق، أب أو أم یربطنی كالوتد إلى بقعة معينة و محیط معنی، کل سلاحي هذه المدیة الحادة فی جمجمتی و فی صدري إحساس بارد جامد كأن جوف صدري مصوب بصخر^۴ (همان: ۲۳-۲۴).

رغم إرادتی أحببتھا و لم أعد أستطیع السيطرة علی مجری الأحداث، كنت حين أتجنبھا

تغرینی و حين أطاردها تهرب منی^۵ (همان: ۱۵۸).

در اینجا نویسنده حس شوق و وسوسه را بیان می‌دارد و به عبارت دیگر، چنانکه یاکوبسن می‌پندارد گویی احساس نویسنده از ورای قلمش با مخاطب سخن می‌راند. دگر بار نویسنده در بخشی از رمان، احساسات و نگرش خود را در قالب شخصیت مصطفی سعید ابراز می‌کند غلیان‌هایی که ریشه در محیط طیب صالح، زندگی و دیدگاه‌هایش دارد:

اننى اسمع فى هذه المحكمة صليل سيوف الرومان فى قرطاجة، وقعقة سناكب خليل النبى و هى تطأ ارض القدس البواخر مخرت عرض النيل أول مرة تحمل المدافع لا الخبز، وسكك الحديد أنشئت اصلاً لنقل الجنود و قد انشأوا المدارس ليعلمونا كيف تقول نعم بلغتهم^٦ (همان: ۹۸).

۴-۲. کارکرد ترغیبی^۱

هر وقت در فرآیند ارتباط توجه و مرکزیت بر دریافت کننده پیام باشد، عملکرد انگیزشی پیام برتری دارد و برجسته ترین نشان زبانی این کارکرد، در ساختارهایی چون ندا و امر و استعمال ضمیر تو تجلی می یابد؛ بنابراین پیام ترغیبی می باشد و به دریافت کننده مربوط می شود (احمدی، ۱۳۸۶: ۶۷). در واقع در این نقش، جهت گیری پیام به سوی مخاطب است.

طیب صالح در سرتاسر رمان به وفور از این کارکرد استفاده نموده است که از نمونه های آن می توان به موارد زیر اشاره نمود:

مسحت راسه و قبيلته على جبهته و قالت: لا تبك يا طفلى العزيز^۷ (صالح، ۱۹۸۱: ۱۱۴). آنچه در اینجا مشهود است استفاده از جملات انشاییه (ندایی و امری) است چراکه نویسنده با بکار بردن این گونه جملات سعی دارد تا عطف و مهر و ترغیب به خویش شدن را نشان دهد. همچنین در نمونه زیر نویسنده با عبارت امری «دعك الوزارة و الحكومة حدثني عنه كانسان» تلاش دارد تا بر جنبه فاسد سیاست تأکید کرده و خواننده را به نگرشی انسانی ترغیب کند و او را تشویق نماید تا انسانی زندگی کند لذا می توان از ورای این عبارت حقارت دستگاه فاسد را یافت.

«السياسة افسدتك. اصبحت لا تفكر الا فى السلطة. دعك الوزارة و الحكومة حدثني عنه كانسان. اى نوع من الناس كان هو؟»^۸ (همان: ۱۰۵).

یا به طور مثال در جایی دیگر چنین می نویسد:

الا تسطيع أن تنسى عقلك ابدأ؟ و انت يا مستر سعيد انسان خال تماماً من مرح^۹ (همان: ۲۹) این جمله در واقع گفتگویی میان مصطفی سعید و خانم رابینسون پس از محاکمه وی در دادگاه است و چنانچه مشهود است نویسنده به سبب دردهایی که در طول زندگی چشیده است برای بیان هدف خود که نشان دادن بی احساسی مصطفی سعید از جملات انشایی، سود جسته است و گویی به راستی بازنمایی از جامعه نویسنده استعمار زده است.

۴-۳. کارکرد فرازبانی^۲

این کارکرد در واقع بدین گونه است که متکلم یا مستمع یا هر دوی آنان نیاز دارند تا از رمزی مشترک استفاده نمایند لذا در اینجا زبان تنها برای حرف زدن درباره خود زبان به کار برده می شود و کلمات استفاده شده در متن، بسط و تأویل داده می شوند. چنانکه پیداست نقش های فرازبانی در فرهنگ های توصیفی استعمال می شوند. این کارکرد به توضیح و تفسیر مفاهیم

1. conative function
2. Metalinguistic function

فرهنگی و اجتماعی در رمان می‌پردازد؛ در بخش‌های زیادی از رمان موسم مهاجرت به شمال شاهد این ویژگی بارز هستیم مثلاً برای نمونه می‌توان به این عبارات اشاره نمود:

و نظرت خلال النافذة الى النخلة القائمة فى فناء دارنا، فعلمت ان الحياة لا تزال بخير، انظر الى جذعها القوى المعتدل و الى عروقها الضاربة فى الارض، احس اننى لست ريشة فى مهب الريح ولكنى مثل تلك النخلة، مخلوق له اصول له جذور و هدف^{۱۰} (صالح، ۱۹۸۱: ۶).

در اینجا کلماتی چون (نخله، جذع، ریشه، جذور و هدف) دارای بار معنایی است و چنانکه در این قسمت از رمان مشهود است جهت‌گیری پیام به سوی خود پیام است چراکه نخل نمادی از صلح و ثبات است. در واقع نخل، درخت منزه آشوری _ بابلی است. در مصر، از نخل برای الگوی ستون‌ها بکار برده می‌شد؛ به عبارت دیگر شاخه‌ها و برگ سبز این درخت، سمبل پیروزی، معراج، بازآفریدگی و نامیرایی است (شوالیه و گربان، ۱۳۷۸: ۴۰۱/۵)؛ که در اینجا نیز تمثیل سرافرازی و ارجمندی و به عبارتی نشانی از زندگی مردم عرب است که از گذشته این درخت، نقش اساسی را در زندگی آنها بر عهده داشته است. صالح با گزینش و استعمال این رمز، افزون بر تذکر بر شرافت و ریشه‌دار بودن عرب‌ها، اراده آن‌ها را برای عزیمت و غلبان برمی‌انگیزد و همچنین حاوی پیام خوب بودن معنای زندگی و نیز به دارای اصالت بودن با واژه‌هایی چون «لست ریشه و له جذور و له اصول» اشاره دارد که خود بیانگر اهمیت محتوای پیام این قسمت از رمان است و به نوعی به افکار عربی ریشه دوانده در وجود نویسنده اشاره دارد چنانکه تمامی الفاظ و محتوای این بخش نمود بارز رمزگان‌های عربی است.

صالح در بخشی دیگر از رمان به چند رنگی و تزویری اشاره می‌کند که با واژه‌هایی چون «الوان متعدد، قناع، تظهر و تعیب» آشکار می‌گردد و به نوعی گویای جامعه‌ای است که نویسنده از آن برخاسته و تصویرگر اضطراباتی است که در سطوح مختلف به چشم می‌آید و شاید بتوان گفت او در ورای کاربرد این کلمات در پی نکوهش و اصلاح است. از سویی می‌توان گفت این عبارات نمود بارزی از کارکرد ادبی (تشبیه، کنایه و...) هم هستند که در سطرهای بعد آن را شرح خواهیم داد.

على وجهها شى مثل القناع. لا ادرى. قناع كئيف، كأن وجهها صفحة بحر. هل تفهم؟ ليس له لون واحد بل الوان متعددة، تظهر و تعيب و تتمازج^{۱۱} (همان: ۳۳).

در جایی دیگر نویسنده چنین توصیفی را ارائه می‌دهد:

لسانك بلون الغروب فى المناطق الاستوائية^{۱۲} (همان: ۱۳۹).

در این عبارت نویسنده زبان را به سان غروب آفتاب در نظر می‌گیرد، غروبی که نماد مرگ و پایان زندگی است تا بدین طریق مخاطب را به احوال مناطق استوایی و آفریقایی ببرد و در فراسوی ذهنش تشبیهی را نشان دهد که علاوه بر اینکه بیانگر کارکرد ادبی است تداعی‌کننده پایان زندگی و تیزی و تندى زبان است. در بخشی دیگر از رمان طیب صالح چنین می‌نگارد:

و يقول مصطفى سعيد «أنا جنوب يحن إلى الشمال و الصقيع^{۱۳}» (همان: ۳۴).

در این عبارت نمادگرایی زیبایی مشهود است چراکه یک شخصیت متمدن و دلتنگی‌اش برای تمدن نوستالژیک را به نمایش می‌گذارد، ولی این نوستالژی به اندازه‌ای عشق، نفرت و انزجار به همراه دارد. این مصیبت و بیچارگی مصطفی سعید است؛ چراکه او شخصیتی متشکل از نفرت و عشق است، لذا بسیار پیچیده می‌نماید. در واقع می‌توان گفت که این عبارت به نوعی به عنوان رمان نیز اشاره دارد و دوگانگی و تضادی را به رخ می‌کشد ریشه در استعمار موجود در سودان دارد و عدم توجه افکار و مخاطبان را به آن نشان می‌دهد؛ همچنین این عبارت دارای کارکرد ادبی است چراکه حاوی آرایه‌ای ادبی است.

۴-۴. کارکرد ارجاعی^۱

در این کارکرد پیام به سوی موضوع (زمینه) جهت می‌یابد. در کارکرد ارجاعی سوم شخص نقش بارزی دارد و بارزترین نمونه این کارکرد در ساخت‌های اخباری است (یاکوبسن، ۱۳۸۰: ۹۳ و علوی مقدم، ۱۳۷۷: ۲۳۳). به عبارتی درستی و نادرستی سخنان و متن‌هایی که نقش ارجاعی دارند و از نوع جمله‌های اخباری شمرده می‌شوند، تنها از طریق انطباق با محیط ممکن است مانند این جمله‌ها «امروز دریا موج است»، «خواهرم به مدرسه رفته است» و جملاتی از این قبیل که صحیح و غیر صحیح بودن‌شان بستگی به محیط دارد. چنانکه پیداست وجه تفاوت و تشخیص بین نقش ارجاعی و نقش ترغیبی زبان به‌واسطه بازشناخت درستی یا نادرستی مقال، معلوم می‌شود و تمامی جمله‌های اخباری زبان دارای نقش ارجاعی هستند. می‌توان گفت کارکرد ارجاعی در این رمان توصیف دقیق محیط، تاریخ و فرهنگ سودان است که در سرتاسر رمان با جملات اخباری فراوانی مواجه می‌شویم که بیانگر این کارکرد هستند، برای مثال می‌توان به این عبارت اشاره نمود:

یولدون و یموتون و فی الرحلة من المهد الی اللحد یحملون احلاما بعضها یصدق و بعضها یخیب^{۱۴} (صالح، ۱۹۸۱: ۷).

در این بخش از رمان راوی در برخورد با اروپایی‌ها بر جنبه انسانی تأکید دارد و با جمله‌ای اخباری که می‌توان در آن صدق یا کذب را به‌خوبی دریافت کرد و از سویی شاید بتوان گفت که این عبارات بیانگر تفاوت‌های آفریقایی‌ها و اروپایی‌ها است این امر مؤید جنبه‌های پسااستعماری رمان در فراسوهای ذهن نویسنده است و کارکرد عاطفی را بیان می‌کند چراکه احساس نویسنده در آن دخیل است.

در بخش‌های زیر از رمان نیز نویسنده با زبردستی جایگاه و موقعیت پایین آفریقایی‌ها در برابر افراد خارجی را به تصویر می‌کشد و در واقع بیانگر جامعه‌ای است که نویسنده در آن می‌زیسته و حاوی پیام‌هایی چون «تحقیر، حقارت، فرودستی و توهین» است که بنا بر اعتقاد یاکوبسن در رابطه با محیط شکل می‌گیرد و بنظر می‌رسد نویسنده به‌خوبی این پیام‌ها را به نمایش گذاشته است.

و إذا جاءت إبنة أحدهم تقول له إنني سأتزوج هذا الرجل الأفريقي فيحس حتما بأن العالم ينهار تحت رجليه^{۱۵} (همان: ۹۷).

در عبارت زیر علاوه بر کارکرد ارجاعی که احتمال صدق یا کذب را دارد به نوعی شاهد کارکرد عاطفی نیز هستیم چراکه احساس و عاطفه نویسنده‌ای را به تصویر می‌کشد که تحقیر و فرودستی ملت آفریقا نسبت به اروپایی‌ها را لمس نموده است و زندگی و تحصیل در اروپا او را از فرهنگ و دیدگاه تبعیض‌آمیز و دغدغه‌های ملت و جامعه‌اش دور ن ساخته است؛ همچنین این عبارت به دلیل دارا بودن آرایه ادبی کنایه، کارکرد ادبی نیز دارد.

كنت أجدها في كل حفل أذهب إليه كأنها تتعمد أن تكون حيث أكون لتهينني، أردت أن أراقصها فقالت لي لا أرقص معك و لو كنت الرجل الوحيد في العالم^{۱۶} (همان: ۱۵۷).

۴-۵. کارکرد همدلی^۱

برای برقراری یک ارتباط کلامی نیازمند تماس هستیم؛ یعنی ممری جسمانی و اتصالی روانی میان متکلم و مستمع که به آنان این فرصت را می‌دهد تا با همدیگر رابطه‌ای کلامی ایجاد نمایند و آن را امتداد بدهند (یاکوبسن، ۱۳۶۹: ۷۷). به عبارتی دیگر گوینده در تلاش است تا با مخاطب خود ارتباط برقرار کند یعنی گوینده مخاطب را برای انجام برنامه‌های تحریک می‌نماید. در این رمان تعاملات بین شخصیت‌ها که نشان‌دهنده تفاوت‌ها و شباهت‌های فرهنگی مطرح است؛ برای مثال در عبارت زیر این کارکرد مشهود است:

فانك قد بددت انبل طاقة يمنحها الله للناس: طاقة الحب^{۱۷} (صالح ۱۹۸۱: ۵۸).

در عبارت بالا ما شاهد گفتگوی قاضی با مصطفی سعید قبل از صدور حکم هستیم، شاید بتوان گفت که نویسنده با آوردن این عبارات سعی می‌کند تا مخاطبی را که دوستی و محبت را فراموش کرده است، بیدار کند. از شخصیت‌های رمان می‌توان از «بکری» نام برد که در نکوهش ازدواج «ودالریس» با بیوه مصطفی سعید یعنی حسنه چنین می‌گوید:

انت لم تعد رجل زواج. انك الآن شيخ في السبعين و احفادك صار لهم اولاد. الا تستحي، لك كل سنة عرس؟ الان يلزمك الوقار و الاستعداد لملاقاة الله سبحانه تعالى^{۱۸} (همان: ۸۱).

چنانکه مشهود است عبارات بالا حاوی پیام‌هایی در نکوهش ازدواج‌های متعدد و تمرکز بر دیدار حق تعالی و عدم هوسرانی است و نویسنده گویی با آوردن این عبارات تلاش می‌کند تا مخاطب را برای دوری از این عمل و توجه و عنایت به حق تعالی تحریک کند؛ این عبارات دارای کارکرد ترغیبی نیز می‌باشند. نویسنده در جایی دیگر از رمان دگر بار از این کارد استفاده نموده است:

لماذا لا يترك هذا الادب، نحن في بلد اذا غضب فيها الرجال، قال بعضهم لبعض يا ابن كلب^{۱۹} (همان: ۱۱)

به نظر می‌رسد نویسنده در اینجا در قالب گفتگویی سعی دارد تا برقراری ارتباط و تحریک مخاطب در قالب شخصیت‌ها را نقش ایفا کند، همچنین علاوه بر صدق و کذب که مؤید کارکرد

ارجاعی است، می‌توان کارکرد ترغیبی را نیز مشاهده کرد چراکه نویسنده در آغاز عبارت از جمله انشایی مدد جسته است. به نظر می‌رسد نویسنده با طرح چنین داستانی سعی دارد تا پیام را برساند و جامعه استعمار زده سودان را به تصویر بکشد و تابوها را بشکند تا انسانیت را در این جامعه به تصویر بکشد.

۴-۶. نقش ادبی^۱

در این نقش زبانی سمت و سوی پیغام به خود پیغام است و دقت مستمع قبل از مضمون، به فرم و قالب پیام است؛ بنابراین اگر ارزش شکل نقل پیام بیش از اندازه اطلاعات باشد، توجه به خود پیام جلب می‌گردد (صفوی، ۱۳۷۳: ۳۴). لذا بر اساس دیدگاه یاکوبسن می‌توان استفاده از آرایه‌های ادبی چون «تشبیه، استعاره، کنایه و مجاز» را در این قسم برشمرد.

در این رمان نویسنده برای تداعی و تثبیت پیام و متن در ذهن مخاطب از زبان هنری و تصاویر ادبی استفاده نموده است. به عنوان مثال، در این قسمت از رمان نویسنده از تشبیه استفاده کرده است و زبان را به غروب مناطق استوایی تشبیه کرده است، چراکه غروب تداعی‌کننده مرگ است و زبان نیز مرگ‌آور است.

لسانک بلون الغروب فی المناطق الاستواییة^{۲۰} (صالح، ۱۹۸۱: ۱۳۹).

نویسنده در جایی دیگر از رمان، دگربار از آرایه‌های ادبی استفاده نموده است و خوشحالی مصطفی سعید را از زبان خودش به خوشحالی کودکی تشبیه کرده تا از این طریق پیامی که حاوی صداقت و شعف صادقانه بوده و از غم فارغ است را به تصویر بکشد.

كنت سعیدا تلك الايام، كطفل یری وجهه فی المرأة لاول مرة^{۲۱} (همان: ۸).

در عبارت «بلا شك قروية من ضواحي هل، أغراها بالهدايا والكلام المعسول»^{۲۲} (همان: ۳۸).

در عبارات بالا شاهد تشبیه کلمات به شیرینی هستیم که خود مؤید کارکرد ادبی است. در پایان داستان نویسنده با آوردن این عبارت زیبا از زبان راوی علاوه بر نشان دادن کارکرد فرازبانی سعی دارد تا افکار مشوش و تقابلی را نشان دهد که راوی بدان دچار است با توجه به سرنوشت راوی که در پایان داستان خود را در دریا می‌افکند تا به سرنوشت مصطفی سعید دچار نشود می‌توان گفت که این جمله نمود بارز پارادوکسی است که میل به زندگی با واژه کمک راوی پس از غرق شدن و آمدن به این عبارت را دارد.

«اننى ابتدئ من حیث انتهی مصطفی سعید»^{۲۳} (همان: ۱۳۵)

۵. نتیجه

به نظر می‌رسد این رمان علاوه بر اینکه توانایی تطبیق با این دیدگاه را دارد نمایانگر جوشش نویسنده‌ای است که گاه خود را در قالب راوی بی‌نام می‌نهد و در این قالب حقایقی چون فرودستی، تضاد، تبعیض و قواعد اخلاقی را بیان می‌کند؛ لذا مخاطب با مطالعه این اثر، خود را در دنیایی می‌یابد که حاوی چنین پیام‌هایی است. با استفاده از این نظریه، می‌توانیم به درک بهتری از ساختار و کارکردهای ارتباطی در این رمان برسیم و پیام‌های پیچیده و چندلایه آن را بهتر

تفسیر کنیم. تحلیل رمان با استفاده از نظریه یاکوبسن نشان داد که (گوینده و مخاطب) گویندگان اصلی، مصطفی سعید و راوی، هر کدام با تجربیات و دیدگاه‌های منحصر به فرد خود پیام‌های گوناگونی را به مخاطبان درونی و بیرونی انتقال می‌دهند. این پیام‌ها شامل مفاهیم عمیق اجتماعی، فرهنگی و روان‌شناختی هستند. (پیام) پیام‌های اصلی رمان حول موضوعات استعمار، هویت، بیگانگی و برخورد فرهنگ‌ها می‌چرخد. این پیام‌ها از طریق تجربیات و تعاملات شخصیت‌ها به خواننده منتقل می‌شود و او را به تفکر و تأمل در این موضوعات وامی‌دارد. (کانال) استفاده از زبان نوشتاری، خاطرات، نامه‌ها و گفتگوها به عنوان کانال‌های اصلی ارتباطی، نقش مهمی در انتقال مؤثر پیام‌ها ایفا می‌کند. این کانال‌ها به خواننده کمک می‌کنند تا به درکی عمیق‌تر از محتوای رمان دست یابد. (رمزگان) زبان ادبی پیچیده و استفاده از نمادها و تصاویر ادبی، یکی از ویژگی‌های برجسته رمان است. این رمزگان به خواننده کمک می‌کند تا پیام‌های چندلایه و عمیق داستان را درک و تفسیر کند. (زمینه) زمینه تاریخی، فرهنگی و اجتماعی که رمان در آن نوشته شده است، تأثیر عمیقی بر محتوای داستان دارد. این زمینه‌ها نه تنها بر رفتار و گفتار شخصیت‌ها تأثیر می‌گذارند، بلکه به خواننده نیز کمک می‌کنند تا بهتر بتواند پیام‌های داستان را درک کند. (کارکردهای ارتباطی) تمامی کارکردهای ارتباطی یاکوبسن در این رمان به کار گرفته شده‌اند و هر کدام نقش مهمی در انتقال پیام‌ها ایفا می‌کنند. از توصیف محیط و تاریخ (کارکرد ارجاعی) گرفته تا بیان احساسات شخصیت‌ها (کارکرد عاطفی) و استفاده از زبان هنری (کارکرد شعری). به طور کلی، استفاده از نظریه ارتباطی یاکوبسن در تحلیل «موسم مهاجرت به شمال» به ما کمک کرد تا به درکی جامع‌تر و عمیق‌تر از این اثر برسیم. این رمان با بهره‌گیری از عناصر ارتباطی مختلف، توانسته است پیام‌های پیچیده‌ای را به خوانندگان منتقل کند و آنان را به تفکر و تأمل در موضوعات مهم و جهانی وادارد. چنین تحلیلی نشان می‌دهد که ادبیات می‌تواند به عنوان یک وسیله ارتباطی قوی و مؤثر عمل کند و تأثیرات عمیقی بر خوانندگان بگذارد. از سویی گاه یک عبارت دارای چندین کارکرد است برای مثال شاهد کارکرد ارجاعی و ترغیبی در یک عبارت بودیم و این واگویه‌گر توانایی نویسنده در انتقال مفاهیم و ایجاد فضایی برای بازتاب جامعه و دردها و رنج‌های انسان معاصر و گاهی تلاش برای اصلاح آن از طریق کنایات و تشبیهات و جملات اخباری است. از طرفی دیگر با بازخوانی این اثر می‌توان دریافت که نقش و اثر گوینده (طیب صالح) نسبت به سایر کارکردها غالب‌تر است چراکه صالح راوی قضایای جامعه و انتقال‌دهنده مفاهیم به مخاطب است.

پی‌نوشت

۱. برای ترجمه عبارات از ترجمه مهدی غبرایی استفاده شده است.
۲. مصطفی سعید انسان شریفی است که ذهنش تمدن غرب را درک کرده است.
۳. تو زشت هستی. در عمرم چهره‌ای به زشتی تو ندیده‌ام.
۴. از بچگی حس می‌کردم فرق دارم یعنی مثل بچه‌های هم سن و سال خودم نیستم و اصلاً تحت تأثیر قرار نمی‌گیرم. اگر ضربه بخورم گریه نمی‌کنم وقتی معلم در کلاس درس از من تعریف می‌کند خوشحال نمی‌شوم و من به آنچه بقیه فکر می‌کنند فکر نمی‌کنم... قبلاً احساس می‌کردم که آزاد هستم و هیچ موجودی وجود ندارد. پدر

- یا مادری مرا مانند میخ به یک نقطه و یک منطقه خاص می‌بندد. تمام سلاح‌های من این چاقوی تیز در جمجمه من است و در سینه‌ام احساس سردی و سختی وجود دارد. انگار سینه‌ام به سنگ چسبیده بود.
۵. علی‌رغم میلیم، او را دوست داشتم و دیگر نمی‌توانستم روند وقایع را کنترل کنم.
- وقتی از او دوری کردم، او مرا وسوسه کرد و وقتی او را تعقیب کردم، از من فرار کرد.
۶. من در این دادگاه صدای تق‌تق شمشیرهای رومی را در قرطاجنه می‌شنوم و صدای سم اسبان خلیل النبی را هنگام پا گذاشتن به سرزمین مقدس می‌شنوم. کشتی‌ها برای اولین بار از رود نیل عبور کرده‌اند و توپ حمل می‌کنند نه نان. راه‌آهن‌ها در اصل برای جابجایی سربازان ساخته شده بودند و مدارسی تأسیس کردند تا به ما یاد دهند چگونه به زبان خودشان بله بگوییم.
۷. سرش را نوازش کرد و پیشانی او را بوسید و گفت: گریه نکن فرزند عزیزم.
۸. سیاست شما را فاسد کرده است. تو فقط به قدرت فکر می‌کنی. وزارتخانه و دولت را فراموش کن، مثل یک انسان درباره‌اش آن سخن بگو. او چه جور آدمی بود؟
۹. تو نمی‌توانی عقلت را فراموش کنی تو انسان تهی و خالی از نشاط هستی.
۱۰. از پنجره به زنبوری که در حیاط ما ایستاده بود نگاه کردم می‌دانستم که زندگی هنوز خوب است. به تنه قوی و متوسط و ریشه‌هایش که به زمین می‌رسد نگاه کن احساس می‌کنم پری در باد نیستم، اما مثل آن درخت خرما هستم، موجودی با ریشه و هدف.
۱۱. چیزی مثل نقاب روی صورتش هست نقابی ضخیم. صورتش مثل سطح دریا بود. آیا می‌فهمی؟ او یک رنگ ندارد، بلکه رنگ‌های زیادی دارد که ظاهر و ناپدید و درآمیخته می‌شوند.
۱۲. زبان تو رنگ غروب آفتاب در مناطق استوایی است.
۱۳. مصطفی سعید می‌گوید: من جنوبی بودم مشتاق شمال و یخبندان‌های آن.
۱۴. آنها به دنیا می‌آیند و می‌میرند و در سفر از گهواره تا گور رویاهایی با خود حمل می‌کنند که برخی از آنها حقیقت و برخی دیگر ناامید کننده است.
۱۵. و اگر دختر کسی بیاید و به او بگوید من با این مرد آفریقایی ازدواج می‌کنم، ناگزیر احساس می‌کند که دنیا زیر پایش در حال فروپاشی است.
۱۶. در هر مهمانی که می‌رفتم او را پیدا می‌کردم، انگار از عمد قرار است جایی باشد که به من توهین کند، می‌خواستم با او برقصم او به من گفت که حتی اگر تنها مرد دنیا باشی با تو نمی‌رقصم.
۱۷. تو متعالی‌ترین نیرویی را که خداوند به مردم داده را نابود کرده‌ای: انرژی عشق.
۱۸. تو دیگر یک مرد متأهل نیستی، تو الآن یک پیرمرد هفتاد ساله هستی و نوه‌هایت بچه دارند. تو هر سال عروسی داری، آیا خجالت نمی‌کشی؟ اکنون باید کرامت داشته باشی و برای ملاقات خداوند متعال آماده شوی.
۱۹. چرا این آداب ترک نمی‌شود، ما در کشوری هستیم که وقتی مردها عصبانی می‌شوند، بعضی به هم می‌گویند ای پسر کلب.
۲۰. زبان شما به رنگ غروب آفتاب در مناطق استوایی است.
۲۱. آن روزها خوشحال بودم، مثل بچه‌ای که برای اولین بار صورتش را در آینه می‌بیند.
۲۲. بدون شک یک روستایی از حومه هل، او را با هدایا و کلمات شیرین وسوسه کرد.
۲۳. من از آنجایی آغاز می‌کنم که مصطفی سعید تمام کرد.

منابع

- احمدی، بابک (۱۳۷۰)، «ساختار و تأویل متن»، تهران: نشر مرکز.
- آ.م. دوحیدة صاحب حسن (۲۰۱۷)، «التقابلات النصیة بین روایتی قلب الظلام لجوزیف کونراد وموسم الهجرة إلى الشمال للطیب صالح» مجله القادسیة للعلوم الانسانیة، شماره ۲۰، صص ۸۲-۵۹.

- باغجری، کمال و شهریار نیازی (۱۳۹۴)، «خوانش پسااستعماری رمان موسم هجرت به شمال اثر الطیب صالح» *مجله ادب عربی*، دوره ۷، شماره ۱، صص ۸۶-۶۱.
- بلاوی، رسول و دیگران (۱۴۰۱)، «واکاوی نقش‌های شش‌گانه زبان در دیوان الزمن الضیق از سنیه صالح و دیدار صبح از طاهر صفارزاده بر پایه نظریه ارتباطی یاکوبسن»، *مجله کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، شماره ۴۹، صص ۱۳۱-۱۵۲.
- بیگزاده، خلیل (۱۳۹۷)، «دراسة مقارنة للتبئیر السردی من وجهة نظر جیرار جینیت روایتی سنة البلبلة و موسم الهجرة الى الشمال، نموذجا»، *نشریه کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، شماره ۳۲، سال هشتم، صص ۵۱-۶۷.
- جهان‌شاهی، فرح و دیگران (۱۴۰۱)، «کاربست الگوی ارتباطی یاکوبسن در تحلیل نقش‌های زبانی «قصه شیخ صنعان» عطار نیشابوری»، *فصلنامه علمی زبان و ادبیات فارسی (دانشگاه آزاد اسلامی واحد فسا)*، شماره ۴ (پیاپی ۳۲)، صص ۷۶-۵۹.
- حاتمی، سعید و دیگران (۱۳۹۲)، «تحلیل رویکرد تعلیمی ابوسعید ابوالخیر بر مبنای نظریه ارتباطات کلامی یاکوبسن»، *پژوهشنامه ادبیات سال پنج*، شماره ۱۷، صص ۱۱۴-۸۷.
- شوالیه، ژان؛ گربران، آلن، (۱۳۷۸)، *فرهنگ نمادها*، ترجمه سودابه فضایی، تهران: انتشارات جیحون.
- صالح بک، مجید و دیگران، (۱۳۹۸)، «گفت‌مان پسااستعماری در دو رمان موسم الهجرة الى الشمال از طیب صالح و سووشون از سیمین دانشور»، *مجله کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، ش ۳۳، صص ۵۹-۷۹.
- صالح، طیب احمد، (۱۳۹۱)، *موسم مهاجرت به شمال*، ترجمه مهدی غبرایی، تهران: نشر پوینده.
- _____، (۱۹۸۷)، *موسم الهجرة إلى الشمال*. بیروت، دارالعودة.
- صفوی، کوروش، (۱۳۷۳)، «از زبان‌شناسی به ادبیات» چاپ اول، تهران، نشر چاپ تهران، نشر چشمه.
- علوی مقدم، مهیار (۱۳۷۷)، «نظریه نقد ادبی معاصر، صورت‌گرایی و ساختارگرایی»، (چاپ اول)، تهران، نشر سمت.
- یاکوبسن، رومن (۱۳۸۰)، *ساختارگرایی، پسااستعماری و مطالعات ادبی*، ترجمه فرزانه سجودی، تهران، نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
- _____، (۱۳۶۹)، *دو قطب استعماری و مجازی*، ترجمه احمد اخوت، اصفهان، نشر مشعل.
- هلیدی، مایکل؛ حسن، رقیه (۱۳۹۳)، *زبان، بافت و متن: جنبه‌هایی از زبان در چشم‌اندازی اجتماعی-نشانه‌شناختی*، مترجمه مجتبی منشی‌زاده و طاهره ایشانی، تهران: نشر علمی.
- مسبوق، سیدمهدی و سونیا کهریزی، (۱۴۰۱)، «کارکرد نقش‌های زبانی یاکوبسن در اثرگذاری پیام خطبه غراء»، *مجله علوم حدیث*، شماره ۱۰۴، صص ۲۵-۵۰.
- مسبوق، سیدمهدی و سولماز غفاری، (۱۴۰۱)، «تأثیر افق معنایی مترجم بر متن مقصد در پرتو نظریه زیبایی‌شناسی دریافت؛ مطالعه موردی سه ترجمه از رمان موسم الهجرة الى الشمال»، *مجله پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی*، دوره ۱۲، شماره ۲۶، صص ۶۹-۳۷.
- مقدادی، بهرام، (۱۳۸۷)، *فرهنگ اصطلاحات نقد ادبی از افلاطون تا عصر حاضر*، تهران، نشر فکر امروز.
- نظری، هادی (۱۴۰۰)، «چند مؤلفه پسااستعماری در رمان موسم الهجرة الى الشمال طیب صالح»، *مجله مطالعات بین‌رشته‌ای ادبیات، هنر و علوم انسانی*، دوره ۱، شماره ۲، صص ۲۰۳-۲۲۸.
- Ahmadi, B., (1991), "Structure and interpretation of the text", Tehran: Neshar Markaz.[In Persian].
- A.M. D. Wahida Sahib Hassan (2017), "Textual comparisons between Joseph Conrad's Heart of Darkness and Tayyib Saleh's Season of Migration", *Al-Qadisiya Journal of Islamic Science*, No. 20, pp. 59-82.[In Arabic].
- Bagheri, K., and Shahryar, N., (2014), "Post-colonial reading of the novel Season of Migration to the North by Al-Tayeb Saleh", *Journal of Arabic Literature*, year (2014), volume 7, number 1, pp. 61-86.[In Persian].

- Blaavi, R. and Vadigaran, (2022), "Analysis of the six roles of language in Diwan Zalam al-Daghiq by Suniye Saleh and Didar Sabah by Tahir Safarzadeh based on Yakobsen's communication theory" from Kaushnameh magazine of comparative literature, No. 49, pp. 131-152. [In Persian].
- Begzadeh, K., (2017), "Comparative study of Tabeer al-Sardi, from the point of view of Jirrar Jinit, a narrative of Sunnah al-Balbalah and the season of migration to al-Shamal, al-Shamal", by Khalil Begzadeh (2017). Kaushnameh Journal of Comparative Literature, No. 32, Year 8, pp. 51-67. [In Arabic].
- Hatami, S. et al. (2012) "Analysis of the educational approach of Abu Saeed Abu Al-Khair based on Jacobsen's verbal communication theory. Literature research journal, year five, number seventeen. [In Persian].
- Shovaleh, J.; Garbaran, A., (1999), Culture of Symbols, translated by Soudabeh Fazali, Tehran, Jihoon Publications. [In Persian].
- Saleh Bek, Majid and others, (2018), "Post-colonial discourse in the two novels Mosm al-Hijrah al-Shamal by Tayyab Saleh and Suvshon by Simin Daneshvar" Kaushnameh Journal of Comparative Literature, vol. 33, pp. 59-79. [In Persian].
- Saleh, T. A., (2012), Migration Season to the North, translated by Mehdi Ghobraei, Tehran, Poivendeh Publishing House. [In Persian]
- (1987), The season of migration to the north. Beirut, Dar al-Oudeh. [In Persian].
- Safavi, K., (1994) "From Linguistics to Literature" first edition, Tehran, Tehran Publishing House, Cheshme Publishing House. [In Persian]
- Alavi Moghadam, M., (1988) "Contemporary Literary Criticism Theory, Formalism and Structuralism, (first edition); Tehran, Samit Publishing House. [In Persian]
- Jacobsen, R., (2001), structuralism, poststructuralism and literary studies, translated by Farzan Sajjodi, Tehran, published by Islamic Propaganda Organization. [In Persian]
- (1990), Two Metaphorical and Metaphorical Poles, translated by Ahmed Akhout, Isfahan, Meshaal publishing. [In Persian]
- Halidi, M; Roghieh, H., (2014), Language, Texture and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective, translated by Mojtabi Manshizadeh and Tahera Ishani. Tehran, Nashralami. [In Persian]
- Masbouq, S. M. and Kehrizi, S., (2022), "The function of Jacobson's linguistic roles in the effect of the Khutba Ghara message", Journal of Hadith Science, No. 104, pp. 25-50. [In Persian]
- Masbouq, S. M. and Ghafari, S., (2022), "The effect of the translator's semantic horizon on the target text in the light of the theory of aesthetics of perception; A case study of three translations of the novel "Mosm al-Hijrah al-Shamal" Journal of Translation Research in Arabic Language and Literature, Volume 12, Number 26, pp. 37-69. [In Persian]
- Meghdadi, B., (2007), the terminology of literary criticism from Plato to the present age, Tehran, Fekar Mozor Publishing House. [In Persian].

Nazari, H., (2021), "Several post-colonial components in Tayyab Saleh's novel Mosm al-Hijrah al-Shamal", Journal of Interdisciplinary Studies in Literature, Art and Human Sciences (1400). Volume 1, Number 2, pp. 203-228. [In Persian].